

О. В. Гісем, О. О. Мартинюк

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ПІДРУЧНИК

для загальноосвітніх навчальних закладів

9

Харків

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

2009

УДК 94 (100)"15/17"(075)

ББК 63.3(0)52я721

Г51

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 56 від 02.02.2009)

Видано за державні кошти. Продаж заборонено

Працівники Міністерства освіти і науки України
та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти,
які є відповідальними за підготовку до видання підручника:
Р. І. Євтушенко, головний спеціаліст МОН України;
О. В. Галєгова, методист вищої категорії
Інституту інноваційних технологій і змісту освіти

Незалежні експерти:

І. В. Курпянко, старший учитель Запорізької гімназії № 6;
О. В. Левченко, методист Управління освіти виконкому
Житомирської міської ради;
Л. І. Хмиз, учитель-методист РМК м. Ізяслав;
О. А. Іваненко, науковий співробітник відділу всесвітньої історії
міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, канд. іст. наук;
Ю. Б. Малієнко, співробітник лабораторії суспільствознавчої освіти
Інституту педагогіки АПН України, канд. пед. наук

Гісем О. В.

Г51 Всесвітня історія. 9 клас: Підручник для загальноосвіт. навч. закл. /
О. В. Гісем, О. О. Мартинюк — Х.: Вид-во «Ранок», 2009. — 224 с.: іл.
ISBN 978-611-540-000-3.

Підручник створений відповідно до вимог «Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти» та навчальної програми для 12-річної школи.

Методичний апарат підручника містить фрагменти історичних джерел, погляди відомих людей на різні події, довідкову інформацію, а також різноманітні завдання та запитання на осмислення й закріплення вивченого матеріалу. Схеми та ілюстрації підручника дозволяють добре засвоїти основні факти й поняття курсу.

Призначено для учнів 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК 94 (100)"15/17"(075)

ББК 63.3(0)52я721

ISBN 978-611-540-000-3

© О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, 2009

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2009

Вступ. Світ наприкінці XVIII — у XIX ст.

- 1. Які періоди всесвітньої історії ви вивчали минулого року? Назвіть їхні хронологічні межі. 2. Назвіть події всесвітньої історії кінця XV—XVIII ст., які ви вважаєте найважливішими. Поясніть свій вибір. 3. Які основні зміни відбулися у світі в цей період?

1 **Як працювати з підручником.** Перед тим як розпочати вивчення нового періоду всесвітньої історії, варто ознайомитися зі змістом підручника та його структурою. Матеріал підручника поділено на шість тем та 26 параграфів. Дати основних подій, поняття й терміни, персоналії історичних діячів, на які слід звернути увагу і запам'ятати, виділені в тексті спеціальним шрифтом.

Важливе значення для засвоєння матеріалу мають історичні документи, ілюстрації, карти та схеми. Працюючи з параграфом, необхідно обов'язково прочитати вміщений документ та запитання до нього. Схеми розкривають зв'язки між складовими історичних явищ, пояснюють їхні особливості тощо.

Параграфи завершуються висновками, які допоможуть звернути увагу на провідні ідеї, розкриті в їхньому змісті. До кожного параграфа вміщені запитання та завдання, за допомогою яких ви можете перевірити свої знання. Звертайте увагу на умовні позначки, подані поряд із ними. Вони підкажуть вам, що і як необхідно виконувати. Основні дати вивченої теми вам допоможе запам'ятати «Хронологічна сторінка».

Спеціальні позначки, розміщені на сторінках підручника, допоможуть вам у роботі з ним на уроках і вдома.

- Запитання, розташовані після назви параграфа, допоможуть вам пригадати раніше вивчений матеріал і краще зрозуміти новий.

Фрагменти історичних джерел, уміщені в параграфах, необхідно прочитати та відповісти на запитання до них.

Ця рубрика містить інформацію про видатних історичних діячів, що мали важливий вплив на розвиток подій.

Тут ви знайдете чимало цікавих історичних фактів, пов'язаних зі змістом матеріалу параграфа.

У цій рубриці наведені висновки, що завершують параграфи.

У цій рубриці містяться запитання та завдання до параграфів.

2 **Місце Нової історії у всесвітній історії.** Цього навчального року ви продовжите знайомство з подіями Нової історії, або історії Нового часу. Минулого року ви вивчали періоди раннього Нового часу, що охоплює події кінця XV — першої половини XVII ст., та першої частини Нового часу, хронологічними межами якої є друга половина XVII—XVIII ст. Цього року ви дізнаєтесь, що відбувалося у світі в другий період Нової історії наприкінці XVIII — у XIX ст.

У другому періоді Нової історії відбулося чимало важливих змін у житті людей. Зокрема, у країнах Західної Європи та Америки, які називають Заходом, сформувалося *індустріальне суспільство*. Його поява обумовила якісні зміни в різних сферах життя людини.

Періоди всесвітньої історії

Стародавня історія	Середньовічна історія	Нова історія		Новітня історія		
6 клас	7 клас	8 клас	9 клас	10 клас	11 клас	12 клас
Близько 1 млн років тому — IV ст. н. е.	V ст. н. е. — кінець XV ст.	Кінець XV — кінець XVIII ст.	Кінець XVIII—XIX ст.	Початок XX ст. — 1929 р.	1929—1945 рр.	1945 р. — початок XXI ст.

3 **Економічне життя індустріального суспільства.** У країнах Заходу початок становлення *індустріального суспільства* був пов'язаний із розгортанням промислової революції, яка поступово поширювалася Європою із заходу на схід із Великої Британії.

Індустріальне суспільство — суспільство, у якому завершено процес створення великої, технічно розвиненої промисловості («індустрія» — синонім слова «промисловість») як основи та провідного сектора економіки й відповідних соціальних структур.

Нове промислове виробництво розвивалося на засадах вільної конкуренції, коли виробники товарів вели боротьбу один з одним за кращі умови виробництва та збуту товарів. Вільна конкуренція була рушійною силою економічного розвитку й одночасно спричиняла його нестабільність: періоди економічного піднесення чергувалися з економічними кризами.

Це були кризи перевиробництва, коли підприємці, прагнучи отримати прибуток, виробляли більше товарів, аніж потребував існуючий попит на ринку. У період кризи підприємства розорялися, а сотні тисяч найманих працівників опинялися без роботи. Унаслідок цього кризи спричиняли численні соціальні протести й обумовлювали необхідність пошуку шляхів удосконалення існуючої економічної системи.

Зі становленням індустріального суспільства були пов'язані структурні зміни в економіці: якщо раніше її основою було сільське господарство, то тепер перше місце стала посідати промисловість. У сільському господарстві Великої Британії та північних штатах США, а згодом і в інших країнах почали застосовувати сільськогосподарські машини: багатолемішні плуги для обробки землі, кінні сівалки для сівби, жниварки на кінній тязі для збирання зернових, кінні молотарки тощо. Утім, машини впроваджувалися в сільському господарстві набагато повільніше, ніж у промисловості.

Розвивалася торгівля, у якій чільне місце посіли порівняно дешеві фабрично-заводські товари, розраховані на масового споживача. У світовій торгівлі спостерігався поділ на провідні індустріальні країни Заходу, які були виробниками фабрично-заводської продукції та

Пароплав «Принцеса». Кінець XIX ст.

Кришталевий палац у Лондоні.
Архітектор Дж. Пакстон

споживачами дешевої сировини, та країни, що стали ринками збуту цих товарів і постачальниками сировини. До останніх належали країни Сходу та Латинської Америки. Однак і в країнах Заходу темпи економічного розвитку були неоднаковими та суттєво відрізнялися.

4 **Зміни в політичному та соціальному житті.** Визначальний вплив на політичне життя країн Заходу в другий період Нової історії мала Велика Французька революція кінця XVIII ст., яка висунула ідеї свободи, рівності й братерства. Вона кинула виклик пануванню в країнах континентальної Європи «старого порядку», в основі якого були абсолютизм, поділ на стани та різні форми залежності підданих від держави. У країнах Заходу поступово затверджувалися підвалини правової держави, яка ґрунтувалася на принципах верховенства закону, політичних свобод і свободи підприємництва. Відбувалося становлення основ демократії з виборністю органів влади, загальним виборчим правом, поділом влади на законодавчу, виконавчу й судову. Основними формами держави в країнах Західної Європи та Америки стали республіки (парламентські або президентські) і монархії (парламентські або конституційні). Процеси політичного розвитку країн відбувалися двома відмінними шляхами — реформ або революцій. У континентальній Європі перший представляла Велика Британія, другий — Франція.

Важливу роль у політичному житті держав стали відігравати політичні *партії*. Це були добровільні об'єднання прихильників певних суспільних ідеалів, метою яких було здобуття влади законним шляхом, через вибори, і реалізація своєї програми. Ідейні засади політичних партій ґрунтувалися на основних напрямках громадсько-політичної думки XIX ст., основними з яких були:

► *консерватизм* — сукупність ідейно-політичних течій, прихильники яких спиралися на ідеї традиції та спадковості в суспільному розвитку, виступали за збереження домінуючої ролі держави й церкви в житті суспільства, не сприймали революції та радикальні реформи. Консерватори прагнули зберегти старий політичний лад;

Початок роботи на Бальмеровській фабриці. ХІХ ст.

Залізниця Манчестер—Ліверпуль. Прибуття в Ньютон. 1825 р. Листівка

► *лібералізм* — ідейно-політична течія, що об'єднувала прихильників парламентського устрою, свободи приватного підприємництва й демократизації суспільного життя. Ліберали були прихильниками досягнення змін у суспільстві легальними законними засобами за допомогою реформ і виступали проти революцій як засобу розв'язання соціальних протиріч;

► *радикалізм* — ідейно-політична течія, прихильники якої виступали за здійснення рішучих і глибоких змін у політичному й соціально-економічному житті. Незважаючи на велику різноманітність радикальних течій (анархізм, соціалізм, комунізм тощо), їх об'єднувало негативне ставлення як до старого — станового — устрою, так і до нового — буржуазного. Більшість радикалів були прихильниками насильницьких методів боротьби;

► *націоналізм* — ідейно-політична течія, що об'єднувала прихильників визнання пріоритету національного чинника в суспільному розвитку; ХІХ ст. стало добою виникнення націоналізму. Ті, хто поділяв його ідеали, були в той час в авангарді боротьби за здобуття поневоленими народами національної незалежності та створення власних держав.

У соціальному житті західного індустріального суспільства важливе значення мали *підприємці* та *наймані робітники*. Підприємці, які відігравали провідну роль в економічному житті суспільства,

були зацікавлені в здобутті можливості впливу на державну політику законними парламентськими методами. Унаслідок цього вони виступали за ліквідацію залишків «старого порядку» та утвердження демократичних засад у державі. На початку ХІХ ст. у країнах Заходу наймані робітники були безправною та соціально незахищеною верствою суспільства.

Нація — велика група людей, пов'язаних спільними традиціями і звичаями, почуттям соціальної однорідності та спільними інтересами. Її визначальними ознаками зазвичай вважають спільні мову, релігію, традиції, історію, розуміння правди і кривди й більш-менш компактне територіальне розташування.

Боротьба робітників за свої права стала одним із головних чинників, що визначав стабільність суспільства в країнах Заходу.

Упродовж XIX ст. було зруйновано традиційну станову систему поділу суспільства. Місце людини в ньому стало визначатися тим, чого вона досягла власними зусиллями.

XIX ст. стало періодом розгортання процесів формування *націй*. У Франції могутній імпульс цьому процесу дала революція 1789—1799 рр. У Німеччині та Італії утворення націй завершилося в другій половині століття після подолання політичної роздробленості та об'єднання країн. Набагато складніше цей процес відбувався в Австрійській імперії, де австрійці становили лише чверть населення та здійснювали політику онімечування інших, переважно слов'янських народів, що населяли державу. Унаслідок поширення в західних країнах уявлень, що кожна нація має право бути вільною і жити власним політичним життям, *національне відродження* бездержавних народів стало важливою складовою суспільно-політичного життя західних країн XIX ст.

Національне відродження — термін, який набув поширення в XIX ст. та уособлював процеси, пов'язані з пробудженням національної свідомості бездержавних народів Європи. За змістом і формою національне відродження фактично було націотворенням.

5 **Людина в умовах індустріального суспільства.** Становлення індустріального суспільства в країнах Заходу спричинило зміни в житті людини. Якщо раніше переважна більшість населення жила в селах і працювала біля землі, то відтепер стала збільшуватися кількість населення міст, де були розташовані фабрично-заводські підприємства. Наприкінці XIX ст. за кількістю міського населення всі країни Заходу випередила Велика Британія, де дев'ять із десяти жителів проживали в містах. В інших країнах західного світу кількість населення міст також збільшувалася, але все одно в сільській місцевості проживало близько 70—80 % населення.

Високим рівнем *урбанізації* характеризувалися промислові райони. Стрімке зростання кількості населення загострювало тут соціальні проблеми. Відсутність елементарних санітарних умов (водогонів, каналізацій) в оселях міської бідноти перетворювала їх на джерело можливих епідемій. Жахливі умови життя в перенаселених міських кварталах спричиняли те, що для багатьох місто ставало уособленням руйнації традиційних суспільних відносин і водночас сприятливим місцем для поширення радикальних ідей.

Урбанізація — процес збільшення кількості міст та їх населення і посилення їхньої ролі в економічному та культурному житті суспільства.

Ознакою XIX ст. в країнах Заходу стали значні за обсягами *міграції* людей, які вирушали до великих міст або інших країн у пошуках кращої долі.

Населення країн Європи та США в XIX ст., млн осіб

Країна	1800 р.	1900 р.
Австрія	21	47
Німеччина	24,5	56,4
Велика Британія	20,5	37,0
Франція	26,9	39,0

Країна	1800 р.	1900 р.
Італія	17,2	32,5
Росія	37,0	125,6
США	5,3	76,2

? **1.** У якій країні темпи зростання кількості населення в цей період були найбільшими? Чим, на вашу думку, це було обумовлено? **2.** Яка держава мала найбільшу кількість населення на початку та наприкінці XIX ст.?

Значних змін у цей період у західних країнах зазнало житло, насамперед людей із середнім і високим достатком. Люди середнього достатку мали власні невеликі будинки або орендували зручні багатокімнатні квартири, найзаможніші жили у власних палацах. У будинках заможних людей того часу з'явилися

Міграція — переселення людей, переміщення капіталів усередині країни та за її межі.

кухні, де розміщувалася «плита» — піч із залізною плитою, у якій було кілька отворів над вогнем, щоб готувати одночасно кілька страв. Для освітлення осель від середини століття стали використовувати газові лампи, а із 70-х рр. XIX ст. набуло поширення електричне освітлення. У більшості осель бідноти, як і раніше, їжу готували над вогнищем, а освітлювали житло скіпкою. У великих містах бідні сім'ї селилися в підвалах, на горищах, у тісних хатинах на околицях без

Традиційне суспільство — суспільство, у якому над людиною панують споконвічні традиції та звичаї (обряди, заборони тощо), де людина не уявляє себе поза природою. Таке суспільство негативно налаштоване до сприйняття будь-яких новацій.

будь-яких зручностей.

Важливе місце в житті людини на Заході посідали релігія та церква. Однак, на відміну від попередніх часів, жорстокість релігійної боротьби зменшилась. У суспільстві поступово поширюється розуміння того, що свобода віросповідання є однією з підвалин демократії. Наслідком цього, зокрема, стала зміна ставлення до іудаїзму. Протягом XIX ст. в більшості західних країн євреї здобули рівні з представниками інших віросповідань громадянські права.

Емансипація — звільнення від залежності, гніту, скасування обмежень, упередженого ставлення тощо. Емансипація жінок насамперед передбачала надання їм рівних із чоловіками прав у суспільному, трудовому й сімейному житті.

Велика Французька революція кінця XVIII ст. започаткувала на Заході рух жінок за зрівняння їх у правах із чоловіками. Боротьба жінок за *емансипацію* тривала протягом усього

XIX ст. Однак суспільство ще не було готове до таких змін та в переважній більшості не сприймало надання жінкам політичних і громадянських прав. Унаслідок цього проблему так і не було розв'язано.

6 Країни Сходу. Сходом називають країни Азії та Африки, де в XIX ст. продовжували розвиватися *традиційні суспільства* мусульманської, індійсько-південноазійської та китайсько-далекосхідної цивілізацій. До них належала більшість населення світу. Ці цивілізації мали чимало визначних досягнень у господарському, суспільно-політичному й культурному розвитку. Проте завдяки «виклику» європейців вони зазнавали значних змін — як позитивних, так і негативних.

У XIX ст. західні країни, спираючись на свою економічну перевагу, посилили тиск на країни Сходу, стали руйнувати тут підвалини традиційних суспільств і ділити цей регіон на колонії, залежні держави та «сфери впливу». Власниками найбільших колоніальних володінь стали Велика Британія, Франція, Нідерланди. Країни Сходу розпочали національно-визвольну боротьбу проти колонізаторів, яка стала одним із важливих явищ світової історії XIX ст.

! Висновки

У 9 класі ви вивчатимете другий період Нової історії, що охоплює події XIX ст.

► У країнах Заходу в цей період відбувалося становлення індустріального суспільства, що було пов'язане з розгортанням промислової революції.

► У суспільно-політичному житті західних країн цього періоду визначальними були зміни, пов'язані з руйнацією «старого порядку» й затвердженням засад демократії.

► Розвиток країн Сходу, де зберігалися традиційні суспільства, у XIX ст. відбувався під тиском країн Заходу, що економічно переважали, і поступового усвідомлення необхідності протидіяти йому.

? Запитання та завдання

1. Який період всесвітньої історії вивчається в 9 класі?
2. Що таке індустріальне суспільство?
3. Чим були спричинені кризи перевиробництва товарів?
4. Що таке урбанізація?
5. Які риси притаманні традиційному суспільству?
6. Яка країна Європи стала в XIX ст. власником найбільших колоніальних володінь?
7. Які зміни відбулися в економіці західних країн у період становлення індустріального суспільства?
8. Охарактеризуйте нові явища в політичному й соціальному житті країн Заходу в XIX ст.
9. Як змінювалося життя людини в умовах індустріального суспільства?
10. Які риси характеризують розвиток країн Сходу в другому періоді Нової історії?
11. Складіть таблицю «Зміни в розвитку країн Заходу в XIX ст.».

Сфера життя	Які зміни відбулися

Каное. Художник Г. Кейлбот

Садівники. Художник Г. Кейлбот

ТЕМА I. ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ. ЄВРОПА В ПЕРІОД НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

§ 1. Початок революції

- 1. Якими були характерні риси соціально-політичного розвитку Франції у XVIII ст.? 2. Що таке Просвітництво? 3. Якими були погляди просвітителів на суспільство й державу?

1 **Франція наприкінці XVIII ст.** На початку 80-х рр. XVIII ст. Франція була аграрною країною з 25-мільйонним населенням, серед якого 22 млн осіб становили селяни, 130 тис. — духівництво, 140 тис. — дворянство. У сільському господарстві зберігалися давні традиційні відносини. Переважна більшість селян були особисто вільними, але земля, якою вони користувалися, належала сеньйорам. За неї селяни виконували численні грошові й натуральні повинності. У промисловості було поширене мануфактурне виробництво. Промислова революція у Франції ще не відбулася, машини на підприємствах використовували мало. Активно розвивалася торгівля. Маючи великий флот, Франція отримувала великі прибутки від торгівлі з колоніями в Африці та Новому Світі. Розвитку внутрішньої торгівлі заважали митні кордони всередині країни, відсутність єдиної системи міри й ваги.

У 70-х рр. XVIII ст. економічне становище країни погіршилося. Війни в Європі, у яких брала участь Франція, не принесли їй перемог, але зовсім спустошили скарбницю. Чимало французьких селян через зубожіння стали жебраками й волоцюгами. Час від часу спалахували «хлібні бунти» (напади на хлібні лавки та захоплення возів із хлібом), відбувалися виступи проти податкового гніту.

Стани французького суспільства

Перший стан	Другий стан	Третій стан	
Привілейовані		Непривілейований	
Духівництво	Дворянство	Селянство	Ремісництво
		Наймані робітники	Буржуа
Не сплачували податків. Наділені політичними правами		Сплачували податки. Позбавлені політичних прав	

Населення Франції, як і раніше, зберігало становий поділ. Перші два стани — духівництво і дворянство — були привілейованими, не сплачували податків, мали право володіти землею та брати участь в управлінні державою. Разом вони складали близько 4 % населення, але володіли третьою частиною всіх земель. До третього, непривілейованого, стану належали всі інші верстви населення — селяни, ремісники, наймані робітники, буржуа. Вони сплачували всі податки

Людовік XVI

Страта Людовіка XVI

й не мали політичних прав. Існуючий поділ на стани не відповідав дійсності. У складі духовництва було вище духовництво, що володіло величезними землями, і нижче духовництво, яке наближалось до третього стану.

Відрізнялося також становище заможного придворного дворянства та простого службового. Із третього стану вийшла буржуазія — банкіри, судновласники, підприємці, купці, юристи та ін. Серед них були ті, хто надавав позички королю й знаті, але вони не мали жодного впливу на справи в державі.

За політичним устроєм Франція залишалася абсолютною монархією. Наявний державний і суспільний устрій країни називали «старим порядком», в основі якого було поєднання абсолютизму зі станими привілеями духовництва й дворянства. За правління короля **Людовіка XVI** (1774—1792 рр.) ситуація у Франції вимагала рішучих дій центральної влади. Грошей у скарбниці не було, державний борг досяг 140 млн ліврів. Новий генеральний контролер (міністр) фінансів Жак Тюрго запропонував королю програму реформ, яка передбачала залучення духовництва й дворянства до сплати податків, ліквідацію всіх феодальних прав сеньйорів щодо селян, внутрішніх митниць, ремісничих цехів тощо. Проте під тиском прибічників «старого порядку» реформи не були втілені в життя, а самого міністра відправили у відставку.

2 Французьке Просвітительство. Французькі просвітителі своєю критикою «старого порядку» багато зробили для усвідомлення різними верствами населення необхідності здійснення змін у країні. **Вольтер** (псевдонім мислителя Франсуа Марі Аруе) (1694—1778) засуджував абсолютизм, однак уважав владу освіченого монарха корисною для країни. Найбільш справедливим суспільним устроєм, на його думку, був той, що забезпечував для всіх три основні ідеали — свободу, рівність у правах і повагу до приватної власності. Католицьку церкву Вольтер рішуче засуджував, але вважав, що релігію необхідно зберегти для утримання народу в покорі.

Дені Дідро

Жан Жак Руссо

Шарль Луї
Монтеск'є

Рішуче засуджував абсолютизм **Шарль Луї Монтеск'є** (1689—1755). Найкращим державним устроєм він уважав конституційну монархію з розподілом влади на законодавчу, виконавчу й судову. Держава, на думку мислителя, мала забезпечити свободу слова, друку, зібрань, віротерпимість, рівність усіх перед законом і недоторканність приватної власності. Він наполягав на необхідності відокремлення церкви від держави.

Дені Дідро (1713—1784) був прихильником обмеженої монархії і також засуджував абсолютизм. Він виступав за усунення майнової нерівності, віротерпимість, недоторканність приватної власності та «економічну свободу». Дідро визнавав існування Бога, але критикував існуючу релігію і церкву, наполягаючи на створенні нової «природної релігії».

На відміну від інших просвітителів, **Жан Жак Руссо** (1712—1778) узагалі відкидав можливість збереження монархії та виступав за створення демократичної республіки дрібних власників. Він уважав, що всі люди мають бути рівними в правах, а розміри приватної власності необхідно обмежити. Руссо не сприймав католицьку церкву, однак визнавав необхідність релігії як основи людської особистості.

3 Початок революції. Наприкінці 80-х рр. XVIII ст. Францію охопила гостра економічна, соціальна й політична криза. Зростали ціни, збільшувалося безробіття, а неврожай 1788 р. викликав у країні голод. На скликаних у 1787 р. Людовіком XVI зборах нотаблів було прийнято рішення запровадити в країні загальний земельний податок з усіх станів, однак паризький парламент відмовився його затвердити та запропонував королю зібрати для цього *Генеральні штати* (вище станово-представницьке дорадче зібрання у Франції), які не скликалися з 1614 р.

5 травня 1789 р. у Версальському палаці Людовік XVI відкрив засідання Генеральних штатів і наказав депутатам затвердити нові податки. Однак депутати третього стану виступили проти традиції голосувати за станами («один стан — один голос») і стали наполягати на рівному та спільному голосуванні всіх депутатів. Давній порядок голосування вони вважали застарілим і несправедливим.

Суперечки між прихильниками старої системи голосування та її противниками тривали понад

місяць. Депутатів третього стану підтримали деякі представники привілейованих станів.

Склад Генеральних штатів (5 травня — 17 червня 1789 р.)

1098 депутатів		
Перший стан	Другий стан	Третій стан
291 депутат	250 депутатів	557 депутатів
84 представники вищого духовництва, інші — від нижчого духовництва (сільські кюре)	Близько 60 представників вищого дворянства, інші — середнє й дрібне дворянство	Адвокати, нотаріуси, лікарі, торговці, ремісники й невелика група сільських господарів
Один голос від стану	Один голос від стану	Один голос від стану

17 червня 1789 р. вони проголосили себе Національними зборами, що представляли інтереси всіх французів. Коли Людовік XVI наказав зачинити залу засідань, депутати Національних зборів 20 червня 1789 р. зібралися в залі для гри в м'яч і заприсяглися, що не розійдуться, поки не підготують конституцію країни. Ця подія вважається початком Великої Французької революції кінця XVIII ст. 9 липня 1789 р.

Революція — докорінні зміни в розвитку яких-небудь явищ природи, суспільства або пізнання.

Національні збори проголосили себе Установчими, підкресливши цим свій намір закласти підвалини нового державного ладу у Франції. Тим часом король відправив у відставку генерального контролера фінансів Ж. Неккера, який радив Людовіку XVI піти на поступки. У Парижі стали поширюватися чутки, що після цього буде розігнано Установчі збори, навколо міста зосереджуються війська, а гармати королівської фортеці-в'язниці Бастилії націлені на міські квартали. На вулицях розпочалися стихійні мітинги. 14 липня 1789 р. озброєний натовп парижан захопив і зруйнував Бастилію, яку вважали символом абсолютизму.

i Коли герцог де Ліанкур, головний хранитель гардеробу короля, доповів Людовіку XVI про захоплення парижанами Бастилії, той вигукнув: «Але ж це бунт!» «Скажіть краще — революція, сир!» — відповів йому герцог.

Людовік XVI вирішив піти на поступки повсталим, наказав відвести війська з-під Парижа та визнав Установчі збори. Король відвідав Париж, де з'явився з триколіровою кокардою в нових національних кольорах — червоний і синій були кольорами паризького герба, а білий — кольором Бурбонів.

Упродовж наступних двох-трьох тижнів революційна хвиля з Парижа швидко поширилася на провінції. Там усували від влади королівських чиновників і перебирали управління на себе ви-

Відкриття засідання Генеральних штатів.
Гравюра І. Хелмана

Захоплення Бастилії. Гравюра XIX ст.

борні органи місцевого самоврядування. Для підтримання порядку формувалися загони міської міліції, яку пізніше перетворили на Національну гвардію, очолювану героєм війни за незалежність англійських колоній у Північній Америці маркізом Марі Жозефом Лафайетом (1757—1834).

4 Законодавча діяльність Установчих зборів. Протягом 1789—1791 рр. Установчі збори здійснили важливі заходи щодо змін у системі організації державної влади у Франції. 4—11 серпня 1789 р. під тиском селянських виступів, які охопили провінції, було прийнято декрети про скасування багатьох феодальних повинностей.

26 серпня 1789 р. Установчі збори за пропозицією маркіза Лафайєта прийняли *«Декларацію прав людини і громадянина»*. Це був важливий документ, в основі якого були ідеї французьких просвітителів про невід’ємні природні права людини.

ІЗ «ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА»

Представники французького народу... прийняли рішення викласти в цій урочистій декларації природні, невід’ємні і священні права людини...

- I. Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах...
- II. Метою кожного державного союзу є забезпечення природних і невід’ємних прав людини. Такими є свобода, власність, безпека та опір гнобленню.
- III. Джерело всієї верховної влади завжди перебуває в нації...
- IV. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому...
- V. Закон може забороняти лише дії, шкідливі для суспільства. Усе, що не заборонено законом, дозволено...
- VI. Закон є виразом загальної волі. Усі громадяни мають право особисто або через представників брати участь у виданні законів. Закон має бути рівним для всіх.
- VII. Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або заарештований інакше, ніж у випадках, визначених законом...
- IX. ...Людина вважається невинною доти, доки її не оголосять винною...
- X. Ніхто не має відчувати утисків у висловлюванні власних думок...

XVI. Оскільки власність є непорушним і священним правом, то ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у випадку встановленої законом незаперечної суспільної необхідності...

- ? 1. Хто, за документом, уважався джерелом верховної влади? 2. Які невід'ємні природні права людини проголошувалися в документі? 3. Чи можна вважати, що «Декларація...» заклала у Франції підвалини правової держави? Чому?

5 **Загострення ситуації в країні.** Економічна ситуація у Франції залишалася складною. Зростали ціни, не вистачало хліба, збільшувалася кількість безробітних. Робітники влаштовували страйки, бунти поширилися навіть на армію.

У ніч із 20 на 21 червня 1791 р. король Людовік XVI здійснив невдалу спробу втекти за кордон, але його затримали і повернули до Парижа. Місто охопили антимонархічні виступи. 17 липня 1791 р. війська Національної гвардії розстріляли демонстрацію на Марсовому полі, яка вимагала усунути від влади короля.

Досить складною була ситуація в районі північно-східного кордону країни, де зосереджувалися вірні королю війська й дворяни-емігранти, що втекли з Парижа. Наприкінці серпня 1791 р. Австрія та Пруссія оголосили Пільницьку декларацію про спільні дії в боротьбі проти революційної Франції.

3 вересня 1791 р. Установчі збори прийняли першу в історії Франції Конституцію, згідно з якою країна стала конституційною монархією. Вища законодавча влада надавалася однопалатним Законодавчим зборам, виконавча — королю та міністрам, яких він призначав, судова — суддям, яких обирали виборці. Право обирати надавалося лише «активним громадянам» — чоловікам віком від 25 років, які жили в певній місцевості не менше року, сплачували податок у розмірі не менше ніж платня за три робочі дні й не були ні в кого за служника.

1 жовтня 1791 р. розпочали роботу нові Законодавчі збори, у яких взяли участь політичні угруповання, що існували на той час у Франції.

У суспільно-політичному житті Франції цього часу важливу роль відігравали «політичні клуби». Від 1789 р. в бібліотеці монастиря Святого Якоба збирався «Клуб друзів конституції», членів якого називали *якобінцями*. У Законодавчих зборах учасники клубу розділилися на поміркованих республіканців, яких називали *жирондистами* (за назвою

Марі Жозеф Лафайєт

Санкюлот.
Художник Л. Бойлі

Руже де Ліль співає Марсельєзу. Художник І. Пілз

Повстання 1792 р.

департаменту Жиронда, звідки походила більшість із них), та *монтаньярів* (буквально «горців», оскільки вони сиділи у верхній частині зали засідань) — радикальних республіканців, прихильників рішучих змін. Від 1791 р. в монастирі фельянів збиралися прихильники конституційної монархії, яких називали «*Клуб фельянів*».

Склад Законодавчих зборів (1 жовтня 1791 — 20 вересня 1792 р.)

745 депутатів, обраних на два роки		
↓	↓	↓
«Ліві»	«Центр»	«Праві»
136 депутатів-якобінців. Жирондисти. Монтаньяри	345 депутатів-незалежних	264 депутати-фельяни

У Законодавчих зборах фельянів, що посідали провідні позиції в Установчих зборах, витіснили на другий план жирондисти і ті, хто їх підтримував. Із жирондистами пов'язані важливі події цього періоду революції.

У лютому 1792 р. воєнний союз Австрії та Пруссії започаткував *першу антифранцузьку коаліцію* (1792—1797). У відповідь

на це 20 квітня 1792 р. Законодавчі збори оголосили війну Австрії. Розпочалися революційні війни Франції з коаліціями європейських держав, що виступали проти неї. Початок воєнних дій був для французів невдалим. Більшість її офіцерів перейшли

на бік ворога, австро-пруські війська розпочали *інтервенцію* на територію Франції. У цих умовах Законодавчі збори звернулися до всього населення країни із закликом «Вітчизна в небезпеці!». Після цього до революційної армії для захисту вітчизни вступили тисячі добровольців.

Інтервенція — втручання однієї чи кількох держав у внутрішні справи іншої держави. Інтервенція буває військова, економічна та дипломатична.

i Кожний батальйон добровольців мав свої флаг, гімн і форму. Особливу популярність серед парижан, а згодом усіх французів, здобув гімн загону з Марселя — «Марсельєза», слова й музику до якого написав військовий інженер Руже де Ліль. «Уперед, сини Вітчизни милої, миттєвість слави надходить», — співали вони. Згодом «Марсельєза» стала національним гімном Франції.

! **Висновки**

Початок Великої Французької революції кінця XVIII ст. був спричинений загостренням соціальних протиріч у країні, абсолютизмом і підтримуваним ним «старим порядком».

► Важливими здобутками першого періоду революції стали ліквідація феодальних порядків, закріплення прав і свобод у «Декларації прав людини і громадянина», прийняття першої Конституції 1791 р., установлення у Франції конституційної монархії.

? **Запитання та завдання**

1. Які верстви населення належали до третього стану? 2. Хто з французьких просвітителів висунув ідею поділу влади на три гілки — законодавчу, виконавчу й судову? 3. Коли було прийнято «Декларацію прав людини і громадянина»? 4. Яку форму правління закріплювала у Франції Конституція 1791 р.? 5. Які країни утворили першу антифранцузьку коаліцію?
- ★ 6. Охарактеризуйте основні причини революції у Франції. 7. Порівняйте погляди французьких просвітителів на державний устрій, права людини, приватну власність, релігію та церкву. 8. Унаслідок яких подій Генеральні штати перетворилися на Установчі збори? 9. Охарактеризуйте законодавчу діяльність Установчих зборів.
- ★ 10. Розпочніть складання таблиці «Основні події Великої Французької революції кінця XVIII ст.».

Період	Основні події	Результати періоду

- ★ 11. Напередодні революції генеральний комісар флоту Моле попереджав Неккера: «Не треба чекати, щоб Генеральні штати почали у вас вимагати або вам наказувати: потрібно поспішати з власною пропозицією їм усього, що лише може бути предметом прагнень розсудливих людей у розумних межах як влади, так і прав нації». Яким є ваше ставлення до цієї пропозиції? Чи могло її врахування запобігти вибуху революції у Франції? Обґрунтуйте свою думку.

§ 2. Розгортання революції

- 1. Що таке республіка? 2. Які риси притаманні республіканській формі правління? 3. Хто з французьких просвітителів виступав за встановлення в країні республіки?

1 **Повалення монархії та встановлення республіки.** У складній ситуації, коли французи зазнавали поразок, загальне обурення викликала інформація про те, що королева Марія-Антуанетта таємно передала австрійцям воєнні плани жирондистів. 10 серпня 1792 р. в Парижі спалахнуло повстання. 20-тисячний натовп захопив коро-

Битва біля села Вальмі. Гравюра XIX ст.

Штурм палацу Тюїльрі. 10 серпня 1792 р.
Художник Ж. Дюплессі-Берто

лівський палац. Під впливом повстання та наполяганням Комуни Парижа (міського управління столиці) Законодавчі збори прийняли рішення про позбавлення короля влади та скликання нового вищого органу влади — *Національного конвенту* (зібрання), який мав прийняти нову конституцію Франції. Людовіка XVI було заарештовано й ув'язнено. Результатом повстання 10 серпня 1792 р. стала ліквідація монархії у Франції.

Між тим війська антифранцузької коаліції розгортали наступ на Париж. Ситуація стала критичною. У Парижі оголосили масовий набір добровольців. Водночас Комуна дозволила обшукувати будинки «підозрілих», які могли підтримувати ворога. Фактично це спричинило хвилю пограбувань і вбивств заможних парижан. Одночасно з цим натовп розгромив в'язниці та перебив «ворогів Вітчизни», що там перебували. Ця «революційна самооборона», як називали ці дії, започаткувала у Франції *терор*.

20 вересня 1792 р. поблизу селища Вальмі неподалік Вердена дві армії французів-добровольців здобули першу перемогу над пруською армією і змусили її відступити.

Цього ж дня в Парижі зібрався Національний Конвент, який своїм першим актом від 21 вересня 1792 р. проголосив Францію республікою. Це започаткувало період Першої республіки.

Терор — політика залякування, придушення політичних противників насильницькими методами. Використовується як засіб досягнення будь-якої мети.

Склад Національного Конвенту (20 вересня 1792 — 29 жовтня 1795 р.)

749 депутатів		
↓	↓	↓
«Ліві»	«Центр»	«Праві»
Близько 113 депутатів-монтаньярів	Близько 500 депутатів-незалежних	Близько 165 депутатів-жирондистів

Ситуація в Конвенті була дуже хиткою. Жирондисти вважали, що встановлення республіки, завоювання політичних свобод стало завершенням революції, і намагалися зупинити її. Незалежні до травня 1793 р. переважно підтримували жирондистів. Монтаньяри обстоювали інтереси тих, хто був незадоволений досягнутими результатами та прагнув продовження революції. Лідерами монтаньярів стали **Жорж Жак Дантон** (1759—1794) і **Максиміліан Робесп'єр** (1758—1794).

Дантон до початку революції працював адвокатом у королівському суді, де здобув популярність своїм ораторським талантом. У роки революції він став якобінцем, був помічником прокурора Комуни Парижа, одним з організаторів якобінського терору. Проте масштаби терору злякали Дантона, який в 1793 р. виступив за його припинення. Радикальні якобінці, очолювані Робесп'єром, звинуватили його за це в зраді. Розповідають, що коли Дантона везли до місця страти, він звернувся до Робесп'єра зі словами: «До скорої зустрічі, незабаром ти вирушиш за мною!».

За наполяганням депутатів-монтаньярів Конвент звинуватив Людовіка XVI у зраді та засудив до смертної кари. 21 січня 1793 р. його стратили, а в жовтні позбавили життя Марію-Антуанетту. Ці події спричинили те, що кількість країн-учасниць антифранцузької коаліції значно збільшилася. Навесні 1793 р. її війська перейшли в наступ, а французи стали відступати.

Робесп'єр був адвокатом. Свою політичну діяльність він розпочав депутатом Генеральних штатів від третього стану. Слухаючи його палкі заклики до встановлення народовладдя, Мірабо сказав: «Цей піде далеко, оскільки вірить усьому, що каже». Робесп'єр став першим за кількістю голосів депутатом від Парижа, обраним до Конвенту, де став одним із лідерів монтаньярів. Народ захоплювався його чесністю і називав Непідкупним. Однак прагнення побороти тиранію робило Робесп'єра надзвичайно жорстоким до тих, кого він уважав перешкодою на цьому шляху.

2

Встановлення якобінської диктатури. Політика якобінців. Поразки на фронтах поєднувалися з ускладненням внутрішнього становища у Франції. Порушення господарських зв'язків викликало нестачу продуктів. Паризькі *санкюлоти* вимагали обмежити ціни на хліб. Монтаньяри, яких тепер уважали справжніми якобінцями, закликали розправитися з винними в погіршенні ситуації «зрадниками», тобто жирондистами, і вимагали створення силь-

Санкюлоти — презирливе прізвисько («безштанні», «голодранці»), яке використовувалося аристократією щодо міської бідноти. У період якобінської диктатури ця назва поширилася на революційно налаштованих громадян.

ної виконавчої влади в центрі. Зростанню напруження сприяло контрреволюційне селянське повстання у провінції Вандея, викликане примусовим набором солдат.

31 травня — 2 червня 1793 р. в Парижі відбулося повстання, унаслідок якого монтаньяри-якобінці захопили владу та вигнали з Конвенту жирондистів. Незабаром лідерів жирондистів було страчено. У країні встановилася якобінська *диктатура*.

Функції уряду Франції став виконувати Комітет громадянського порятунку з 11 осіб, очолюваний Робесп'єром. Своєю метою він уважав порятунок революції за будь-яку ціну. 24 червня 1793 р. Конвент прийняв нову Конституцію, яка закріпила республіканську форму правління та запровадила загальне виборче право. Однак в умовах війни якобінці вважали недоцільним запроваджувати ці зміни.

Диктатура — нічим не обмежена влада особи, групи, що спирається на силу й певну державну структуру.

i Якобінці вважали проголошення Франції республікою початком нової ери й запровадили нове літочислення за роками республіки. Роки позначалися римськими цифрами: 1789—1791 рр. — I, II, III роки Свободи, 1792 р. — I рік Республіки, 1793 р. — II рік Республіки і т. д. Якщо потрібно було назвати дату події, яка відбулася до цього, то казали «така-то дата за арабським стилем». Нова ера починалася 22 вересня 1792 р. і поділялася на 12 місяців із 30 днів, назви яких відповідали явищам природи та сільськогосподарським роботам. Осінні місяці — вандем'єр («виноградний»), брюмер («туманний»), фример («морозний»); зимові — нівоз («сніговий»), плювіоз («дощовий»), вантоз («вітряний»); весняні — жерміналь («проростаючий»), флореаль («квітучий»), преріаль («лучний»); літні — мессідор («жнивний»), термідор («спекотний»), фрюктідор («родючий»). Днем відпочинку був кожний десятий день. Існувало п'ять святкових днів — Генія, Праці, Подвигів, Нагород та Суспільної думки. Революційний календар діяв у Франції до 1 січня 1806 р.

У воєнній сфері якобінці запровадили загальну військову повинність для всіх неодружених молодих чоловіків. Це дозволило збільшити кількість армії до 850 тис. осіб. Було запроваджено виборність командного складу: солдати обирали нижчих командирів, офіцери — середній склад, а генералів призначав Конвент. Завдяки реорганізації армії вона перейшла в наступ і вже восени 1793 р. звільнила всю захоплену територію Франції та стала воювати за її межами. При звільненні від англійців Тулона відзначився капітан артилерії Наполеон Бонапарт. За цю перемогу він у 24 роки здобув звання бригадного генерала.

У липні 1793 р. дворянка Шарлотта Корде, помстившись за двох загиблих родичів, убила одного з лідерів якобінців Жана Поля Марата. Це стало приводом для активізації терору проти «ворогів революції». 17 вересня 1793 р. було прийнято Декрет про «підозрілих», за яким можна було заарештовувати всіх, кого вважали співчуваючими тиранії.

Арешт Робесп'єра. Художник Ф. Гассаре

Страта Робесп'єра. Гравюра XIX ст.

У цей період було страчено тисячі людей. До ворогів революції зараховували не лише дворян, прибічників монархії, а й жирондистів. Один із керівників жирондистів перед стратою сказав: «Революція... пожирає власних дітей».

Для боротьби зі зростанням цін під тиском санкюлотів 29 вересня 1793 р. Конвент прийняв Декрет про «загальний максимум», яким обмежив ціни на зерно, муку, сіль, мило тощо й одночасно зумовив збільшення заробітної плати робітникам. Продукти зникли з прилавків. Навіть застосування смертної кари за спекуляцію продуктами не змогло змінити ситуацію.

Якобінці спробували навіть створити для французів нову релігію — культ Розуму і Вищої істоти, усіяко висміюючи при цьому християнство та його прибічників. Однак ці наміри повністю провалилися.

24 червня 1794 р. французька армія здобула вирішальну перемогу над австрійцями під Флерюсе в Бельгії. Франція переконливо перемагала у війні проти першої антифранцузької коаліції. Того самого дня Робесп'єр виступив у Конвенті й пообіцяв незабаром викрити нових ворогів республіки. Фактичне зникнення зовнішньої загрози спричинило те, що якобінці опинилися наодинці з народом, який розчарувався в їхній політиці та прагнув припинення терору.

27 липня 1794 р. (9 термідора III року Республіки) у Конвенті сформувалася більшість противників політики якобінців. Робесп'єра та його прибічників заарештували в Конвенті, а наступного дня стратили. Унаслідок *термідоріанського перевороту*, як називають цю подію, режим якобінської диктатури у Франції було ліквідовано.

3 Термідоріанський режим. Термідоріанці, прагнучи здобути популярність серед народу, скасували Декрет про «підозрілих», почали віддавати під суд якобінців, винних у розгортанні терору. До Конвенту повернули вцілілих жирондистів, помилували вандейських бунтівників. Однак фактично розпочався терор проти якобін-

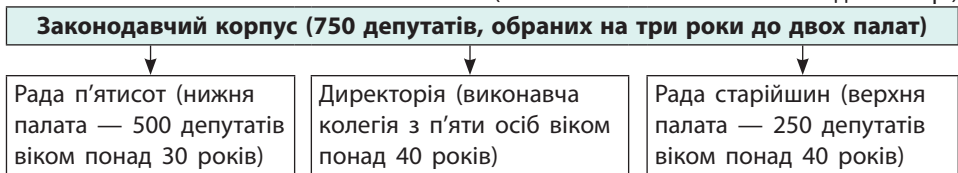
ців, із яких сотні було страчено й ув'язнено. Якобінський клуб і народні товариства було закрито. Діяльність Комуни Парижа та революційних муніципалітетів в інших містах також припинили.

У своїй політиці термідоріанці не намагалися відновити дореволюційний «старий порядок». Вони лише відмовлялися від якобінського радикального варіанта перебудови суспільства та прагнули захистити інтереси поміркованих верств нової знаті, яка сформувалася у Франції за роки революції. Термідоріанці виступали за республіканську форму правління, недоторканність приватної власності та свободу підприємництва.

У грудні 1794 р. термідоріанський Конвент скасував систему загального максимуму, що спричинило зростання цін на продукти в кілька разів. Навесні 1795 р. в Парижі відбулися два великих повстання санкюлотів, що пройшли під гаслом «Хліба і Конституції 1795 р.!». Обидва були жорстоко придушені, а сотні учасників страчені.

22 серпня 1795 р. Конвент прийняв нову Конституцію III року Республіки. Вона зберігала республіку, але скасовувала загальне виборче право, відновлюючи двоступеневу систему виборів 1791 р. і майновий ценз виборців. Нова Конституція роздратувала прибічників монархії, і вони спробували захопити владу. На початку жовтня 1795 р. вони підняли повстання в Парижі. Рятівником Конвенту став генерал Наполеон Бонапарт, який за допомогою артилерії придушив виступ. 26 жовтня 1795 р. Конвент припинив свою діяльність і передав владу новим органам управління, сформованим за Конституцією 1795 р., — Законодавчому корпусу та Директорії.

Організація влади у Франції за часів термідоріанського режиму
(26 жовтня 1795 — 9 листопада 1799 р.)

Головну роль у Директорії відіграв **Поль Баррас** (1755—1829), який був одним з організаторів термідоріанського перевороту. Чотирирічна доба правління Директорії сприяла зміцненню впливу на життя країни банкірів і підприємців. У багатьох французів її політика викликала незадоволення: ціни в цей період зросли в 230 разів, а зарплата — лише в 63 рази. Проте повернення «старого порядку» вони також не бажали.

4 **Війни Директорії. Переворот 18 брюмера.** У період Директорії Франція здобула вирішальну перемогу над першою антифранцузькою коаліцією. Війна з її боку в цей період набула загарбницького характеру. Було захоплено лівий берег Рейну та Бельгію, Голландію було перетворено на «дочірню», залежну від французів,

Батавську республіку. Навесні 1796 р. командувачем французької армії для походу до зайнятої австрійцями Північної Італії було призначено генерала **Наполеона Бонапарта** (1769—1821).

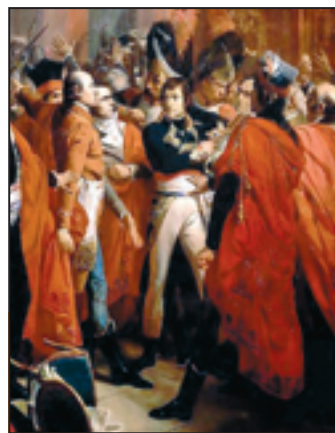

Наполеон Бонапарт був сином небагатого корсиканського дворянина. Здобувши воєнну освіту, він розпочав службу у французькій армії підпоручиком (молодший офіцерський чин), не маючи перспектив для успішної кар'єри через відсутність підтримки серед аристократії. У роки революції можливість просунути йому дали революційні війни й допомога брата М. Робесп'єра. Після приходу до влади термідоріанців його усунули від служби за зв'язки з якобінцями. Однак Бонапарту вдалося опинитися в потрібний час у потрібному місці. Його стрімка кар'єра відновилася, коли в ситуації загальної розгубленості він допоміг термідоріанцям придушити бунт роялістів 1795 р. в Парижі. Вдячна Директорія призначила його командувачем гарнізону Парижа, а згодом — італійської армії. Блискучий злет Наполеона Бонапарта від підпоручика до імператора перетворив його на кумира та взірця для наслідування.

Зміцнивши боєздатність армії, молодий генерал провів блискучу воєнну кампанію, швидко розгромив австрійців і захопив усю Італію. На карті Апеннінського півострова з'явилися нові державні утворення, залежні від Франції, були скасовані феодальні порядки, розширено виборче право тощо. Перша антифранцузька коаліція внаслідок італійського походу 1796—1797 рр. розпалася.

Головним ворогом Франції залишалася Велика Британія. Наполеон вирішив захопити Єгипет, а звідти рушити на Індію — найбагатшу британську колонію. Під час єгипетського походу 1798—1799 рр. Наполеон захопив Єгипет, однак був відрізаний від Франції ескадрою англійського адмірала Гораціо Нельсона, яка знищила французький флот в Абукірській бухті поблизу Александрії.

У цей час у Парижі готувалася змова проти Директорії. Її учасники розраховували використати для захоплення влади Наполеона. Дізнавшись про ситуацію на Батьківщині, генерал залишив свою армію в Єгипті та повернувся до Франції. Він мав свої плани щодо зміни влади в Парижі. 9 листопада 1799 р. (18 брюмера за революційним календарем) у столиці відбувся державний переворот. Оточивши залу засідань військами, Бонапарт примусив Законодавчий корпус затвердити рішення про розпуск Директорії та передачу влади трьом консулам — Сійєсу, Роже-Дюко та Бонапарту. Ті, хто прагнув використати генерала лише як «міцну шпагу», прорахувалися. Про переворот 18 брюмера, який став завершенням Великої Французької революції кінця XVIII ст., Наполеон Бонапарт сказав:

Наполеон під час перевороту 18 брюмера.
Художник Ф. Бушо

Перехід французькою армією річки По.
XIX ст.

Єгипетський похід французької армії.
XIX ст.

«Ми довели до кінця роман революції, тепер необхідно подивитися, що в ньому є реального».

5 Підсумки та історичне значення Великої Французької революції кінця XVIII ст. Велика Французька революція кінця XVIII ст. стала найбільшим соціальним переворотом другого періоду Нової історії. Вона мала величезний вплив не лише на Францію, а й на всі країни Заходу. Розпочаті нею соціальні потрясіння багато в чому визначали європейську історію XIX ст.

Унаслідок революції у Франції було усунено перешкоди для її поступального соціально-економічного розвитку — ліквідовано «старий порядок», абсолютизм, становий поділ суспільства й залишки феодальних відносин у сільському господарстві. Завдяки революції сформувалося уявлення про націю як носія державної влади, який має право самостійно вирішувати свою долю. Це сприяло розгортанню національно-визвольної боротьби бездержавних народів Європи та Латинської Америки. Завдяки революції вперше на державному рівні було заявлено та закріплено природні невід’ємні права людини й громадянина, що сприяло початку формування правової держави та громадянського суспільства.

Французькі революціонери не зупинялися на перебудові життя країни відповідно до своїх ідеалів, вони прагнули звільнити всю Європу від тиранії монархів. У роки революційних війн гасло «Свобода, Рівність, Братерство!» набуло чимало прихильників в інших країнах Заходу.

Революція також дала досить жорсткі уроки. Зокрема, вона унаочнила небезпеку перебудови суспільства шляхом насильства, небезпеку терору та перетворення його на універсальний засіб розв’язання соціальних проблем.

Унаслідок революції у Франції встановилася республіканська форма правління. Незважаючи на постійну боротьбу за владу, у країні поступово утверджувалася зверхність представницьких органів влади. Із часом парламентська демократія, подолавши спроби по-

вернення назад, здобула перемогу, а держава стала гарантом незворотності політичних, соціальних та економічних перетворень.

! Висновки

Поглиблення революції у Франції привело до встановлення в країні республіканської форми правління.

▶ На хвилі зростання невдоволення народу встановилася якобінська диктатура. Однак невідповідність політики якобінців інтересам більшості населення країни обумовила її падіння.

▶ Термідоріанський режим не мав значної підтримки у Франції. Його падіння стало завершальним актом Великої Французької революції кінця XVIII ст.

? Запитання та завдання

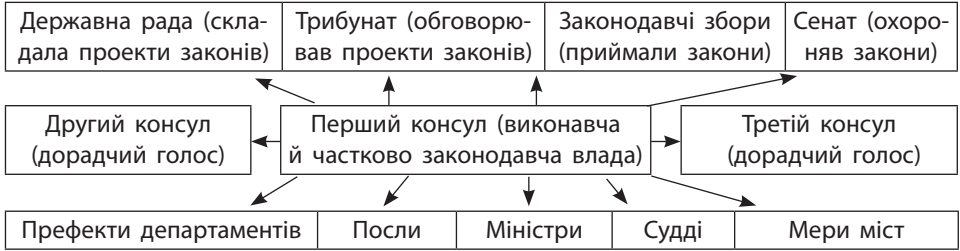
1. Дайте визначення поняття «терор».
 2. Унаслідок якої події у Франції встановилася якобінська диктатура?
 3. Коли було прийнято Декрет про «загальний максимум»?
 4. Коли відбувся термідоріанський переворот?
 5. Кому належала вища виконавча влада у Франції за Конституцією 1795 р.?
 6. Якою подією завершилася Велика Французька революція кінця XVIII ст.?
- ✦ 7. Як у Франції було повалено монархію та встановлено республіку? 8. Які зміни відбувалися у Франції в період якобінської диктатури? 9. Охарактеризуйте внутрішню та зовнішню політику термідоріанського Конвенту та Директорії. 10. Яким був вплив Великої Французької революції кінця XVIII ст. на розвиток Франції та країн Заходу?
- ★ 11. Закінчіть складання таблиці «Основні події Великої Французької революції кінця XVIII ст.».
- ★ 12. На початку XX ст. французький історик Жан Жорес у праці «Соціальна історія Французької революції» писав: «Революція — варварська форма прогресу. Чи зможемо ми колись побачити той день, коли форма прогресу стане дійсно людською?». Яким є ваше ставлення до цього твердження після завершення вивчення історії Великої Французької революції кінця XVIII ст. Обґрунтуйте свою точку зору.

§ 3. Консульство та утворення Імперії Наполеона Бонапарта

- ▶▶ 1. Які основні суспільно-політичні зміни відбулися у Франції в результаті революції? 2. Назвіть риси, притаманні війнам, які вела революційна Франція. 3. Пригадайте основні етапи військової та політичної кар'єри Наполеона Бонапарта.

1 **Консульство.** Після перевороту 18 брюмера вся влада у Франції фактично опинилася в руках однієї людини — першого консула Наполеона Бонапарта. Його внутрішня політика була спрямована на створення твердої централізованої влади, умов для розвитку промисловості та сільського господарства, покращення фінансового стану країни, досягнення примирення з тими представниками старого суспільства, які погоджувалися визнати зміни в післяреволюційній Франції.

Організація влади у Франції за часів Консульства
(9 листопада 1799 — 18 травня 1804 р.)

Організація державної влади в країні доби Консульства визначалася новою *Конституцією 22 фрімера VIII року* Республіки (13 грудня 1799 р.). Зберігалася республіканська форма правління, поверталася загальне виборче право для чоловіків, але запроваджувалася складна багатоступенева виборча система. Законодавча влада поділялася між Державною радою, Трибунатом, Законодавчими зборами й Сенатом, виконавчою владою наділявся перший консул, яким Конституція оголошувала на десять років «громадянина Бонапарта».

Систему місцевого управління було реорганізовано — департаменти очолили префекти, а міста — мери, яких призначав уряд. Для підтримання порядку та протидії противникам режиму було створено міністерство поліції, яке очолив Жозеф Фуше. За розпорядженням першого консула «на період війни» було закрито 60 періодичних видань у Парижі, а ті 13, що залишилися, були підпорядковані Ж. Фуше і попереджалися про закриття в разі критики урядової політики.

Особливо складною була ситуація в економіці. Оцінивши її, Наполеон з іронією сказав: «Я був обраний як лікар, але знайшов уже труп, який потрібно було повертати до життя». Країна стояла на межі банкрутства: у державній скарбниці залишалося 150 тис. франків. Наполеон став щотижня особисто перевіряти видатки кожного міністра. За його ініціативи в 1800 р. великі паризькі банкіри утворили Французький банк із капіталом у 30 млн франків, який надавав кредити державі під заставу від збору податків. Інфляцію було подолано запровадженням нових паперових грошей (асигнацій), забезпечених золотом.

Жозеф Фуше

Досягнення фінансової стабільності зумовило економічне піднесення. Зріс обсяг сільськогосподарської продукції. У Франції розпочалася промислова революція. У 1801 р. в Парижі відбулася перша промислова виставка, де свою продукцію представили понад 150 заводів і фабрик.

Коронація Наполеона. Карикатура XIX ст.

Розвитку промисловості сприяло надання підприємцям державних замовлень на військове спорядження. Для впорядкування взаємин між підприємцями й робітниками було видано закон, що підтверджував заборону робітничих союзів і страйків. Усі суперечки, які виникали, мала розв'язувати поліція, підприємцям заборонили знижувати заробітну платню робітникам.

Для досягнення національного примирення Наполеон спочатку дозволив повернутися більшості емігрантів, а потім оголосив для них, крім керівників роялістів, загальну амністію. Соціальної злагоди сприяла також укладена 15 липня 1801 р. угода (*конкордат*) із Папою Римським Пієм VII, за якою католицизм проголошувався релігією більшості французів, а перший консул здобував право призначати єпископів, яких потім затверджував Папа. При цьому все французьке католицьке духовництво було зобов'язане складати присягу республіці й консулам та молитися за них.

У зовнішньополітичній діяльності Наполеона чільне місце посідала боротьба з *другою антифранцузькою коаліцією* (1798—1801 рр.), прагнення збільшити підвладні французам території і, використовуючи їхні ресурси, знищити свого головного супротивника — Велику Британію. Війна з другою коаліцією завершилася блискучою перемогою Наполеона. Стрімко і неочікувано для австрійців здолавши Альпи, 14 червня 1800 р. він уцент розгромив їх під селищем Маренго. Австрія відмовилася від Північної Італії, визнала французькими володіннями Велику Британію та лівий берег Рейну. У 1802 р. Франція та Англія підписали в Ам'єні мирний договір, однак уже через рік війна відновилася. У союзі з Наполеоном виступала Іспанія, за допомогою флоту якої він збирався підкорити Велику Британію. У 1802 р. Франція захопила П'ємонт в Італії, а в 1803 р. підкорила Швейцарію.

Наполеонівські війни — поняття, яким визначають війни, що вела Франція та її союзники в періоди Консульства (1799—1804 рр.) та Імперії Наполеона I Бонапарта (1804—1814, 1815 рр.) проти коаліцій європейських держав.

Наполеонівські війни, які розпочалися в Європі в період Консульства, хронологічно продовжували війни Великої Французької революції кінця XVIII ст. Незважаючи на загарбницький характер, вони сприяли поширенню революційних ідей та руйнуванню «старого порядку». Вони велися в інтересах французької буржуазії, яка прагнула закріпити свою перевагу в континентальній Європі. Головними противниками Франції в наполеонівських війнах були Велика Британія, Австрія та Росія.

2 **Установлення Першої імперії.** Здобуті перемоги Наполеон використовував для зміцнення своєї влади у Франції. У серпні 1802 р. на хвилі піднесення, що охопило країну після розгрому другої антифранцузької коаліції, було проведено плебісцит (всенародне голосування), за результатами якого Наполеон отримав посаду першого консула довічно.

У лютому—березні 1804 р. було викрито велику змову прибічників відновлення монархії Бурбонів у Франції. Використавши це, у країні розгорнули кампанію за проголошення Наполеона імператором, оскільки вважали, що лише він зможе зберегти республіку. 18 травня 1804 р. Бонапарта було проголошено імператором французів Наполеоном I, а в грудні того ж року відбулася його урочиста коронація.

Імператор Наполеон на троні

Історик Євген Тарле в книзі «1812 р.» навів опис коронації Наполеона: «2 грудня 1804 р. в соборі Нотр-Дам у Парижі відбулося урочисте вінчання та помазання на царство Наполеона. Коли нескінченна череда золотих придворних карет з усім двором, генералітетом, сановниками, Папою, кардиналами просувалася від палацу до собору Нотр-Дам, величезний натовп дивився на це. Проте в цей день де-неде лунали слова незадоволення таким видовищем. Зокрема, часто згадується фраза, яку історична легенда приписує різним особам і яка нібито була сказана одним старим республіканцем із військових у відповідь на запитання Наполеона, як йому подобається урочистість: “Дуже добре, ваше величносте, сумно лише, що сьогодні не вистачає 300 тис. осіб, які склали власні голови, щоб зробити подібні церемонії неможливими...”».

У соборі Нотр-Дам, коли Папа Пій VII підняв велику імператорську корону, щоб одягнути на голову Наполеона, той раптово вихопив її та одягнув сам. Цим жестом Наполеон хотів показати всім, що сам здобув її.

Внутрішня політика Першої імперії, як її називають дослідники, продовжувала ту, яка здійснювалася в період Консульства. У серпні 1804 р. було прийнято «Цивільний кодекс», який часто називають «Кодексом Наполеона». Це був перший єдиний для всієї країни звід законів. У ньому закріплювався принцип рівності всіх громадян у правах, недоторканності приватної власності, свободи приватного підприємництва, норми сімейного права тощо.

ВИТЯГИ З «ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ» 1804 р.

Ст. 544. Власність є правом користуватися та розпоряджатися речами найбільш абсолютним чином, щоб користування не було таким, яке заборонене законом і регламентом.

Ст. 545. Нікого не можна примусити поступитися своєю власністю, якщо це не робиться для суспільної користі та за справедливу і попередню винагороду.

- ? **1.** Чи можна вважати, що закріплене в «Цивільному кодексі» ставлення до приватної власності сприяло стабілізації ситуації в післяреволюційній Франції? Чому? **2.** Наприкінці життя Наполеон сказав: «Моя справжня слава не є в 40 виграних мною битвах: Ватерлоо всі їх перекреслило. Але не буде і не може бути забутим і "Цивільний кодекс"». Чим, на вашу думку, була обумовлена ця переконаність Наполеона?

Пізніше у Франції було прийнято також «Комерційний кодекс» (1807 р.) та «Кримінальний кодекс» (1811 р.). Норми кодексів 1804—1811 рр. були поширені на французькі колонії, союзні з наполеонівською Францією, та підкорені нею країни. Саме завдяки цьому наполеонівські війни у Європі стали чинником, що сприяв руйнації старих порядків.

3 **Війни Першої імперії.** У серпні 1805 р. сформувалася *третя антифранцузька коаліція* (1805 р.). На відміну від попередніх своєю метою вона проголосила не боротьбу з революційною Францією, а опір загарбницькій політиці Наполеона I. Імператор з основними силами рушив до Австрії. 20 жовтня 1805 р. в битві біля міста Ульм на Дунаї він примусив капітулювати головну австрійську армію. Однак майже одночасно з цією перемогою французи зазнали поразки. 21 жовтня 1805 р. в найбільшій морській битві XIX ст. біля мису Трафальгар, неподалік Гібралтарської протоки, об'єднаний французько-іспанський флот був майже повністю знищений британською ескадрою адмірала Гораціо Нельсона.

У листопаді 1805 р. Наполеон переможним маршем увійшов до Відня. На допомогу австрійцям прийшла російська армія. 2 грудня 1805 р. під Аустерліцем (територія сучасної Чехії) відбулася «битва трьох імператорів». Наполеон I вщент розгромив об'єднану армію австрійського імператора **Франца II** та російського імператора **Олександра I**. Унаслідок цього третя антифранцузька коаліція розпалася. У 1806 р. Наполеон I примусив Франца II зняти із себе титул імператора Священної Римської імперії німецької нації. Відтепер підвладні Францу II землі називалися Австрійською імперією, а він сам став імператором Францем I.

У липні 1806 р. Наполеон I створив із 16 південнонімецьких держав Рейнський союз під своєю протекцією. Це прискорило появу *четвертої антифранцузької коаліції* (1806—1807 рр.). Наполеон діяв швидко й рішуче. 14 жовтня 1806 р. відбулися дві вирішальні битви під Ієною та Ауерштадтом, у яких його війська знищили пруську армію. 27 жовтня 1806 р. Наполеон урочисто вступив до Берліна.

Капітуляція Ульма. Художник Ш. Тевенен

Трафальгарська битва.
Художник В. Тернер

21 листопада 1806 р. в Берліні імператор французів підписав декрет про *Континентальну блокаду*, за яким залежним від нього й союзним країнам заборонялося торгувати, підтримувати поштові та інші зв'язки з Великою Британією. Порушникам заборони загрожувала конфіскація майна. Однак ця заборона більше зашкодила торгівлі французів, ніж британців, які мали тоді найбільший і найсильніший флот у світі.

На території Східної Пруссії Наполеон зустрівся з російською армією. Кривопролитні битви біля Пулутська (26 грудня 1806 р.) і Прейсіш-Ейлау (7—8 лютого 1807 р.) не привели до перемоги жодну зі сторін. Лише в битві під Фрідландом (14 червня 1807 р.) імператор французів здобув перемогу над російською армією. 25 червня в Тільзиті відбулася зустріч Наполеона I з російським імператором Олександром I. За укладеним тут Тільзитським миром Росія була змушена визнати всі завоювання Наполеона в Європі, укласти з ним союз і приєднатися до Континентальної блокади. Із польських земель, отриманих Пруссією за поділами Речі Посполитої, Наполеон створив залежне від Франції Варшавське герцогство.

У 1808 р. наполеонівська армія підкорила Іспанію. Її новим королем став брат Наполеона — **Жозеф Бонапарт**. Проте іспанці не підкорилися та розпочали запеклу партизанську війну з французами. Наполеон змушений був тримати 300-тисячну армію, але так і не зміг подолати іспанців. Історик С. Тарле в книзі «Наполеон» писав: «Ніхто у світі не знав тоді, що саме ці “голодранці” (так Наполеон презирливо називав іспанців) першими почнуть копати ту прірву, до якої судитиметься впасти великій наполеонівській імперії».

Навесні 1809 р. Англія та Австрія створили *п'яту антифранцузьку коаліцію* (1809 р.). Проіснувала вона недовго: французи розгромили австрійців у битвах під Ашперном (22 травня 1809 р.) і Ваграмом (5 липня 1809 р.), зайняли Відень. Переможена Австрія погодилася сплатити Наполеону *контрибуцію* та приєднатися до Континентальної блокади. Після цього коаліція розпалася.

Аустерліцька битва. Художник Ф. Жерар

Зустріч на Немані Наполеона I та Олександра I. Художник А. Роен

На початок 1810 р. під владою Наполеона опинилася значна частина Європи. Навколо кордонів Франції існували держави, залежні від неї, і ті, якими правили родичі Наполеона. У той самий час через існуючі протиріччя постійно погіршувалися відносини Франції з Росією.

Висновки

Доба Консульства характеризувалася поступовим зміцненням влади Наполеона Бонапарта. Однак при цьому перший консул прагнув проводити політику, яка відповідала інтересам усіх верств суспільства.

► Імперія, створена Наполеоном, за короткий історичний період досягла піку своєї могутності. Проте намагання Наполеона встановити повний контроль над континентом спричинило наростання франко-російського конфлікту.

Запитання та завдання

1. Між якими державними інституціями поділялася законодавча влада в період Консульства?
2. Що таке Конкордат?
3. Коли було встановлено Першу імперію у Франції?
4. Який збір законів називають «Кодексом Наполеона»?
5. Яку битву назвали «битвою трьох імператорів»?
6. Коли Наполеон підписав Декрет про запровадження Континентальної блокади?
- ★ 7. Основною метою своєї внутрішньої політики в період Консульства Наполеон Бонапарт проголосив «спокій, порядок і законність». Якими засобами це гасло реалізувалося в тогочасній Франції?
8. Схарактеризуйте зовнішню політику Наполеона Бонапарта в період Консульства.
9. Як відбулося встановлення Першої імперії у Франції?
10. Схарактеризуйте перебіг наполеонівських війн у період Імперії Наполеона I.
11. Яким був характер і результати наполеонівських війн?
- ★ 12. Назвіть і покажіть на карті найбільші битви наполеонівських війн у періоди Консульства та Імперії. Чиєю перемогою завершилася кожна з них?
- ★ 13. Наполеон Бонапарт казав про себе: «Я буваю або лисом, або левом. Увесь секрет управління полягає в тому, щоб знати, коли саме потрібно бути тим або іншим». Проаналізуйте діяльність Наполеона в періоди Консульства та Імперії та наведіть приклади, що підтверджують ці слова.

§ 4. Крах Імперії Наполеона I. Віденський конгрес

- 1. Як змінився характер війн Франції після термідоріанського перевороту?
 2. Із якими антифранцузькими коаліціями вела боротьбу Франція в 1799—1810 рр.? Які країни до них входили? 3. Назвіть територіальні надбання Франції у 1799—1810 рр.

1 **Криза імперії. Російський похід Наполеона.** Політика Наполеона в перші роки його правління мала підтримку більшості французів. Пожвавлення в економіці сприяло зростанню заробітної плати

Національно-визвольний рух — боротьба поневолених народів проти чужоземного панування, за ліквідацію національного й колоніального гноблення, завоювання національної незалежності.

більшості працюючого населення. Наполеона вважали рятівником вітчизни, війни спричиняли національне піднесення, а перемоги — почуття гордості. Адже імператор був людиною революції, а чимало його маршалів походили з простонароддя. Простими солдатами

починали службу Іоахім Мюрат і Жан Ланн, у 24 роки став генералом син конюха Лазар Гош. Французька армія, на відміну від армій інших країн Європи, мала високий бойовий дух. Вона захищала країну, де був знищений «старий порядок» і були визнані права людини й громадянина. Проте поступово французи втомилися від тривалих війн. Лише в 1800—1810 рр. до французької армії було призвано близько 780 тис. осіб. Нові мобілізації чоловіків віком від 18 до 25 років стали дедалі частіше викликати невдоволення.

Стан промисловості, фінансів і торгівлі Франції погіршився в результаті обмежень, накладених Континентальною блокадою. У 1810 р. країну охопила економічна криза.

Поступово ускладнювалися відносини імперії із завойованими країнами. Спочатку в більшості з них французьку армію, яка несла на своїх багнетах ідеали свободи і рівності, зустрічали не як завойовників, а як визволителів від станової нерівності та «старого порядку». У країнах, що увійшли до складу Імперії Наполеона, або залежних від неї, відбувалися важливі зміни: скасовувалися феодальні повинності й станові привілеї, затверджувалася рівність громадян, запроваджувався «Кодекс Наполеона», церковні землі передавалися у власність держави тощо. Одночасно з цим захоплення нових територій французами часто супроводжувалося пограбуваннями та реквізиціями, оскільки постачання їхньої армії здійснювалося за принципом «війна годує війну» — за рахунок підкорених територій. Важким тягарем ставали контрибуції та необхідність постачати десятки тисяч солдатів до наполеонівської армії. У поєднанні з поширеними з Франції уявленнями про націю як еди-

«Кодекс Наполеона». Оригінальне офіційне видання 1807 р.

М. Кутузов на командному пункті в день Бородинської битви. Художник А. Шепелюк

Відступ Наполеона з Москви. Художник А. Нортерн

не джерело державної влади це спричиняло зростання патріотичних почуттів і виникнення *національно-визвольних рухів*, спрямованих проти наполеонівського панування. Так, в Італії в 1807 р. виникло таємне товариство *карбонарійів* (вуглярів), метою якого була підготовка повстання для звільнення країни. У Пруссії з'явилося таємне товариство «Тугенбунд», що виступало за об'єднання країни та ліквідацію залежності від Наполеона. В Іспанії в результаті партизанської війни проти французів у 1810 р. розпочали роботу вибрані народом Установчі кортеси, які в 1812 р. прийняли першу в історії країни конституцію, що перетворила її на конституційну монархію.

Однак Наполеон, імовірно, не помічав цих змін у своїх володіннях і вважав, що для створення всесвітньої монархії йому необхідно завоювати Росію. Похід до Росії розпочався в червні 1812 р. та одразу склався невдало для імператора. Розгромити російські армії окремо, як планувалося, він не зміг, і біля Смоленська вони об'єдналися. Унікаючи вирішальної битви, командувач російської армії **Михайло Кутузов** заманював французів углиб країни. 7 вересня 1812 р. під Бородином відбулася битва, яку Наполеон уважав своєю перемогою, оскільки росіяни відступили й залишили Москву. Проте Москва стала пасткою для французів. Зайнявши її, Наполеон так і не дочекався від російського імператора укладання бажаного миру. Із настанням холодів він залишив спалене місто й рушив спустошеним раніше шляхом додому. Переслідування російських військ, напади партизанів і нестерпні морози перетворили відступ французів на повільну загибель. Зрозумівши, що врятувати армію неможливо, Наполеон залишив її і рушив до Парижа. Поразка французької армії в Росії стала вирішальним чинником, який призвів до краху імперії Наполеона.

i Повертаючись із Росії, Наполеон зупинився у Вільно (сучасний Вільнюс). У бесіді зі своїм міністром закордонних справ Маре імператор на його запитання: «А як армія?» — відповів: «Армії немає!» Після цього він додав відому фразу: «Від великого до кумедного лише один крок».

Для походу в Росію було зібрано так звану «Велику армію», що складала 448 тис. солдатів. Жодний європейський полководець до Наполеона не керував таким військом. У його складі французів було менше ніж половина, усі інші — представники підкорених ними країн. З усієї «Великої армії» вціліло лише 20 тис. солдатів та офіцерів.

2 Падіння Імперії Наполеона I. Повернувшись до Парижа, імператор став збирати нову армію. Тим часом навесні 1813 р. його противники створили *шосту антифранцузьку коаліцію* (1813—1814 рр.). Восени того ж року вона збрала мільйонне військо, якому Наполеон зміг протиставити лише 500-тисячну армію, більшість якої становили щойно мобілізовані юнаки. 16—19 жовтня 1813 р. під Лейпцигом відбулася «битва народів», як її назвали сучасники. Наполеон її програв і відступив на територію Франції. Він відхилив пропозицію учасників коаліції укласти мир і відмовитися від завоювань Франції після 1792 р., оскільки був переконаний, що перемаже коаліційні війська. У відповідь на це Велика Британія, Росія, Австрія та Пруссія домовилися продовжувати війну з Наполеоном із метою відновлення попередніх кордонів у Європі.

31 березня 1814 р. війська союзників без бою зайняли Париж. 6 квітня 1814 р. Наполеон зрікся престолу. Його було заслано на невеликий острів Ельба поблизу берегів Італії, який союзники надали у володіння колишньому імператору.

Переможці разом зі старою французькою аристократією здійснили в країні політичну *реставрацію* монархії Бурбонів.

Королем Франції було проголошено **Людовіка XVIII** (1814—1824 рр.), 59-річного брата Людовіка XVI, страченого в роки революції. Державним прапором замість синьо-біло-червоного триколора, що виник у роки революції, знову став білий прапор із ліліями Бурбонів. Союзники підтримували відновлення в країні дореволюційних порядків, але зобов'язали Людовіка XVIII дати народу конституцію. Усі посади в державі отримали прихильники Бурбонів. Як висловився колишній міністр закордонних справ Франції Шарль Моріс Талейран: «Вони нічого не забули і нічого не навчилися». З армії було звільнено 20 тис. офіцерів, які служили за Наполеона. Колишні емігранти не приховували своїх намірів повернути втрачену в роки революції власність. Покращення відносин із Великою Британією привело до повернення на ринки Франції англійських товарів, що негативно вплинуло на місцевих виробників. У країні стало наростати невдоволення і почали посилюватися симпатії до колишнього імператора.

Реставрація — відновлення будь-чого в початковому вигляді.

3 Початок роботи Віденського конгресу. «Сто днів» Наполеона. Після першого зречення Наполеона I у Відні зібралися представники держав Європи для того, щоб визначити нове становище Фран-

Битва під Лейпцигом. Художник В. Мошков

Заслання Наполеона на Ельбу. Карикатура XIX ст.

ції та досягти згоди про територіальні зміни. Головну роль у прийнятті рішень відігравали Велика Британія, Австрія, Росія та Пруссія. Під час облаштування післявоєнної Європи вони дотримувалися таких принципів:

- ▶ створення навколо Франції бар'єру, який у разі ускладнень дозволив би її ізолювати;
- ▶ надання країнам — учасникам антифранцузьких коаліцій компенсацій за участь у боротьбі з Наполеоном;
- ▶ відновлення кордонів і форм політичного устрою держав такими, якими вони були в 1792 р.;
- ▶ створення у Європі системи політичної рівноваги: сила однієї держави урівноважується іншими, що не дозволяє їй установити своє панування.

Уже на початку роботи конгресу з'ясувалося, що між учасниками відсутня згода, і його робота, імовірно, буде складною і тривалою.

У цей час Наполеон уважно стежив за подіями у Франції. Упевнившись, що французи не підтримують Бурбонів, імператор (цей титул за ним зберігався) вирішив спробувати повернути владу. 1 березня 1815 р. Наполеон із 1600 солдатами висадився на узбережжі Жуанвільської затоки і рушив на Париж, закликаючи приєднуватися всіх, хто його підтримує.

Французи вітали Наполеона як визволителя. На його бік переходили війська, які спрямовував проти нього Людовік XVIII. 21 березня 1815 р. увечері парижани внесли імператора на руках до палацу Тюїльрі. Людовік XVIII утік.

Так розпочалися «сто днів» — період повернення до влади Наполеона (20 березня — 22 червня 1815 р.).

Перед небезпекою відновлення Імперії Наполеона його противники у Відні забули про розбіжності в поглядах і знову об'єдналися. Для боротьби з імператором вони

Віденський конгрес 1 листопада 1814 — 9 червня 1815 р. — з'їзд представників європейських держав (за винятком Туреччини), яким завершилися війни коаліцій європейських держав із Наполеоном I.

створили *сьому антифранцузьку коаліцію* (1815 р.), найчисленнішу за кількістю країн-учасниць. У той час, коли Наполеон зібрав 120-тисячну армію, його противники мали у своєму розпорядженні 850 тис. солдатів. 18 червня 1815 р. поблизу селища Ватерлоо в Бельгії англійська армія, очолювана **Артуром Веллінгтоном** (1769—1852), і пруська під командуванням **Гейхарда Блюхера** (1742—1819) завдали поразки армії Наполеона. Після цього 22 червня 1815 р. імператор удруге зрікся престолу. Наполеон здався в полон англійцям і був засланий ними на невеликий острів Святої Єлени в Атлантичному океані. Перебуваючи там під постійною охороною 3 тис. солдатів, 5 травня 1821 р. він помер за нез'ясованих обставин.

4 Підсумки Віденського конгресу. Утворення Священного союзу. 9 червня 1815 р. було підписано заключний акт Віденського конгресу, де були сформульовані його основні рішення. Франція поверталася до кордонів 1792 р. без втрати власних територій і сплачувала переможцям 700 млн франків контрибуції. У Франції, Іспанії та Неаполітанському королівстві відновлювалася влада Бурбонів. Велика Британія закріпила за собою частину колишніх французьких і голландських колоній — острови Мальту й Цейлон, Капську колонію на півдні Африки, отримала право контролю над Іонічними островами в Середземному морі. За наполяганням Великої Британії союзникам було передано весь французький військовий флот. Росія отримала колишнє Варшавське герцогство та зберегла приєднані раніше Фінляндію та Бессарабію. Вона повертала Австрії Тернопільщину, подаровану їй Наполеоном у 1809 р., а від австрійського імператора отримувала інші українські землі — Холмщину і Підляшшя. Зберігалася політична роздробленість Італії. Австрія відновлювала свою владу над Ломбардією та отримувала Венецію. Зміцнювалося Сардинське королівство, до якого були включені Савоя, Ніцца і територія Генуезької республіки. Відновлювалися Папська держава й Неаполітанське королівство. Замість 350 німецьких світських і духовних державних утворень, які входили до колишньої Священної Римської імперії до наполеонівських війн, шляхом збільшення створили 39, які разом склали Німецький союз, очолюваний спільним сеймом. Створювалася Швейцарська конфедерація з 19 кантонів, яка отримала стратегічно важливі альпійські перевали та проголосила вічний нейтралітет. До Голландії приєднувалися Бельгія та Люксембург, до Швеції — Норвегія, до Данії — Шлезвіг і Гольштейн. Пруссія отримала Північну Саксонію, лівий берег Рейну, більшу частину Вестфалії, шведську Померанію та острів Рюген.

Для утримання виробленої у Відні системи територіальних змін і боротьби з революційними рухами у Європі за пропозицією російського імператора Олександра I 25 вересня 1815 р. в Парижі монархи Австрії, Пруссії та Росії підписали акт про створення Священного союзу. Пізніше до нього приєдналися Франція і більшість європей-

Віденський конгрес. Гравюра Ж. Годфруа

Веллінгтон під час битви при Ватерлоо. Художник Р. Хіллінгфорд

ських держав. Характер діяльності Священного союзу суттєво змінився після конгресу в місті Троппау в 1820 р., де було проголошено право воєнного втручання у внутрішні справи інших держав у разі початку там національно-визвольних повстань, революцій тощо.

! Висновки

Тривалі війни, процеси в підкорених Наполеоном країнах і провал його російського походу стали головними чинниками, що обумовили крах Першої імперії у Франції.

► Розгром Наполеона став приводом до появи в прихильників «старого порядку» намагання відновити його та знищити всі зміни, які відбулися в період революції.

► Віденський конгрес уперше виробив систему договорів, якими було врегульовано міжнародні відносини й закріплено нові кордони в масштабах усієї Європи. Однак територіальні зміни, спричинені рішеннями конгресу, відповідали виключно інтересам монархів країн — переможниць Наполеона.

? Запитання та завдання

1. Скільки осіб було призвано до французької армії в 1800—1810 рр.?
2. Коли відбулася битва під Бородином?
3. Яку битву називали «битвою народів»?
4. Хто очолював англійську армію в битві під Ватерлоо?
5. Які українські землі отримала Росія за рішеннями Віденського конгресу?
6. Які держави були засновниками Священного союзу?
- ★ 7. Охарактеризуйте прояви кризи Імперії Наполеона. 8. Як відбулося падіння Імперії Наполеона I? 9. Яких принципів облаштування Європи дотримувався, приймаючи рішення, Віденський конгрес? 10. Чому стало можливим повернення Наполеона до влади у Франції? Чим завершився період «ста днів»? 11. На підставі рішень Віденського конгресу визначте, як були реалізовані принципи облаштування післявоєнної Європи.
- ★ 12. Визначте за картою територіальні зміни, які відбулися у Європі за рішеннями Віденського конгресу.
- ★ 13. За додатковою літературою підготуйте повідомлення про роль Наполеона в історії Франції та Європи. 14. Наскільки реальними, на вашу думку, були цілі засновників Священного союзу?

ЗМІСТ

Вступ. Світ наприкінці XVIII — у XIX ст.	3
ТЕМА I. ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ КІНЦЯ XVIII СТ. ЄВРОПА В ПЕРІОД НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН	
§ 1. Початок революції	10
§ 2. Розгортання революції	17
§ 3. Консульство та утворення Імперії Наполеона Бонапарта	25
§ 4. Крах Імперії Наполеона I. Віденський конгрес	32
ТЕМА II. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА ЗА ДОБИ РЕАКЦІЇ ТА РЕВОЛЮЦІЙ	
§ 5. Велика Британія та Франція	38
§ 6. Німеччина та Італія	49
§ 7. Австрійська та Російська імперії	56
§ 8. Суспільно-політичні течії та рухи	65
§ 9. Революції 1848—1849 рр. у Європі	72
§ 10. Утворення незалежних держав у Латинській Америці	80
Узагальнення знань	88
Хронологічна сторінка	89
ТЕМА III. ЄВРОПА ТА АМЕРИКА ЗА ДОБИ ОБ'ЄДНАННЯ ТА МОДЕРНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА	
§ 11. Велика Британія та Франція в 50—60-х рр. XIX ст.	90
§ 12. Об'єднання Німеччини та Італії	98
§ 13. Австрійська та Російська імперії в 50—60-х рр. XIX ст.	105
§ 14. США в першій половині XIX ст. Громадянська війна 1861—1865 рр.	112
ТЕМА IV. УТВЕРДЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ	
§ 15. Основні тенденції соціально-економічного та політичного розвитку країн Європи та Америки в другій половині XIX ст.	123
§ 16. Франція	131
§ 17. Німеччина та Італія	141
§ 18. Велика Британія та США	149
§ 19. Російська та Австро-Угорська імперії	158
§ 20. Японія	169
Узагальнення знань	175
Хронологічна сторінка	176
ТЕМА V. ЗАВЕРШЕННЯ ФОРМУВАННЯ СВІТОВИХ КОЛОНІАЛЬНИХ ІМПЕРІЙ. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.	
§ 21. Завершення територіального поділу світу. Колоніалізм	177
§ 22. Індія, Китай, Африка в другій половині XIX ст.	183
§ 23. Міжнародні відносини	191
ТЕМА VI. КУЛЬТУРА НАРОДІВ СВІТУ НАПРИКІНЦІ XVIII — У XIX СТ.	
§ 24. Наука, техніка, філософія XIX ст.	199
§ 25. Література та мистецтво XIX ст.	205
§ 26. Повсякденне життя людей	216
Узагальнення знань	221
Хронологічна сторінка	222

Навчальне видання
ГІСЕМ Олександр Володимирович
МАРТИНЮК Олександр Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

9 клас

Підручник для загальноосвітніх навчальних закладів

Фаховий редактор *Л. А. Шведова*. Редактор *Т. С. Данченко*.
Технічний редактор *А. П. Твердохліб*. Коректор *Н. В. Красна*

Підписано до друку 17.07.09. Формат 70×100/16. Папір офсетний. Гарнітура Шкільна.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 18,2. Обл.-вид. арк. 21,11.
Наклад 158 054 прим. (1-й завод 1—50 000 прим.)

ТОВ Видавництво «Ранок». Свідоцтво ДК № 3322 від 26.11.2008.

61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а.

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355.

E-mail: office@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

Надруковано у друкарні ПП «Тріада+». м. Харків, вул. Киргизька, 19.

Тел. 757-98-16, 703-12-21. Зам. 5907-09